

RNI/MUMBAR

16329-2010

ISSN- 2229-4929

Peer Reviewed

Akshar Wangmay

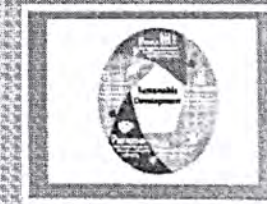
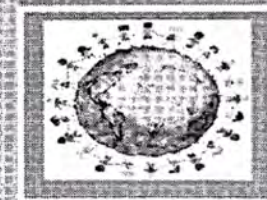
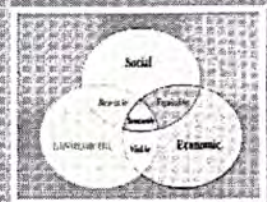
International Research Journal

UGC-CARE LISTED

Special Issue - II

Recent Trends and Issues in Social Science & Science
Towards Sustainable Development

October 2020

Chief Editor : Dr. Nanasheb Suryawanshi

Executive-Editor : Prin. Dr. R K Pardeshi

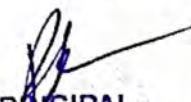
Principal, Sant Ramdas Arts, Commerce and
Science College, Ghansawangi Dist. Jalna

Co-Editor : Dr. S. V. Tathe

Address

'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

PRINCIPAL
f.S.'s. Smt. V.U.P. Pabli Arts &
Late Dr. B.S. Desale Science College
Sakri, Tal Sakri, Dist. Dhule

महाविकास आघाडी शासन : शिवसेनेचे वर्चस्ववादी राजकारण

प्रा. शरद बाबुराव सोनवणे^१ अनिता महादेव हुसे^२

^१ सहाय्यक प्राध्यापक - राज्यशास्त्र विभाग, श्रीमती विमलबाई उत्तमराव पाटील कला व

कै.डॉ.भास्कर सदाशिव देसले विज्ञान, महाविद्यालय, साक्री, जि.धुळे

^२ संशोधक विद्यार्थिनी, समाजशास्त्र विभाग, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापिठ, औरंगाबाद (महाराष्ट्र)

सारांश (Abstract)

२०१४ नंतर २०१९ च्या लोकसभा निवडणुकीत भाजपला पुन्हा बहुमत स्पष्ट बहुमत प्राप्त झाल्यावर भाजपची एकपक्ष वर्चस्व पद्धतीकडे वाटचाल सुरु झाली व केंद्रातील रालोआ सरकारवर पंतप्रधान नरेंद्र मोदी व भाजपचेच एकहाती वर्चस्व राहिले. परिणामी राष्ट्रीय लोकशाही आघाडीतील घटक पक्षांना दुर्लक्षित करून स्वतःची शक्ती वाढवण्याचे विस्तारवादी धोरण भाजपने अंगिकारले. महाराष्ट्रात शिवसेना हा प्रादेशिक पक्ष २०१४ मध्येच भाजपच्या या रणनीतीचा बळी ठरला. मोदी लाटेत स्वबळावर महाराष्ट्रात सत्ता संपादन करता येईल या अंदाजातून भाजपने सेनेसोबतची आपली जुनी युती तोडून स्वबळावर निवडणूक लढवली. मात्र सत्तास्थापनेसाठी भाजपला सेनेची मदत घ्यावी लागली. पुढे २०१९ मध्ये हे दोन्ही पक्ष लोकसभा व विधानसभा निवडणुका एकत्रितपणे लढले. निवडणूक निकालानंतर कोणत्याच पक्षाला स्पष्ट बहुमत नसले तरी सेना-भाजप युतीला जनमताचा कौल मिळाला होता. मात्र शिवसेनेने भाजपकडे अर्धीच वर्षे मुख्यमंत्री पदाची मागणी करून सौदेबाजीचे राजकारण सुरु केले. मात्र, भाजपने त्यास नकार देऊन केंद्रातील सत्तेच्या बळावर सेनेला शह देण्याचा प्रयत्न केला. मात्र, अखेरीस शिवसेनेने राष्ट्रवादी काँग्रेस व काँग्रेस या राष्ट्रीय पक्षांबरोबर किमान समान कार्यक्रमाच्या आधारावर महाविकास आघाडीचे शासन स्थापन केले आणि राज्याच्या राजकारणातील आपल्या प्रभावशिलतेस अधोरेखित केले.

प्रस्तावना

शिवसेना हा महाराष्ट्रातील एक प्रभावशाली प्रादेशिक पक्ष असून केंद्रातील भाजप प्रणित राष्ट्रीय लोकशाही आघाडीचा तो सुरुवातीपासूनचा घटक पक्ष राहिलेला आहे. महाराष्ट्रात तर १९८९ पासून सेना-भाजप युती अस्तित्वात आलेली आहे. २०१४ मध्ये मोदी लाटेमुळे केंद्रात प्रथमच भाजपला स्पष्ट बहुमत मिळाले आणि देशभर भाजपची विजयी पताका फडकू लागली. यानंतर भाजपने आपल्या मित्रपक्षांना देखील गिळंकृत करण्याचे धोरण स्वीकारले. भाजपच्या या रणनीतीमुळे २०१४ च्या महाराष्ट्र विधानसभेच्या निवडणुकीपासून शिवसेनेला सतत दुय्यम आणि अपमानास्पद वागणूक मिळाली. मात्र २०१९ च्या महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक निकालानंतर निर्माण झालेल्या परिस्थितीत प्रभावी राजकारण करत शिवसेनेने भाजपला सत्तेपासून रोखले तसेच राष्ट्रवादी काँग्रेस व काँग्रेस या पक्षांना बरोबर घेऊन किमान समान कार्यक्रमाच्या आधारावर महाविकास आघाडीचे शासन स्थापन केले. शिवसेना या महाराष्ट्रातील प्रादेशिक पक्षाच्या वर्चस्ववादी राजकारणाचा वेध प्रस्तुत शोध निबंधात घेतला आहे.

आघाडी शासन : अर्थ व स्वरूप

'आघाडी' हा शब्द 'कोलीशन' या इंग्रजी शब्दाचा मराठी भाषेतील पर्यायवाचक शब्द असून 'कोलीशन' या शब्दाची उत्पत्ती लॉटिन भाषेतील 'कोलेसर' या शब्दापासून झालेली आहे. त्याचा अर्थ 'एकत्रित येणे', 'एका गटात, सामिल होणे' किंवा 'एकमेकांसोबत असणे' असा होतो. इंग्रजी भाषेतील 'कोलीशन' शब्दाचे उपरोक्त सर्व अर्थ घेतले जातात.^१ इंग्रजी भाषेत 'कोलीशन' या शब्दासाठी पर्यायी शब्द म्हणून 'अलायन्स' या शब्दाचा वापर केला जातो आणि मराठी भाषेत या दोन्ही शब्दांसाठी संयोग्य युती, आघाडी, एकी, मैत्रीकरण असे पर्यायवाचक शब्द आहेत. त्यावरूनच दोन किंवा त्यापेक्षा अधिक राजकीय पक्षांनी एकत्र येऊन निर्माण केलेल्या सरकारसाठी संमिश्र सरकार, गठबंधन सरकार, आघाडी सरकार, युती सरकार किंवा मिश्रित सरकार असे शब्दप्रयोग वापरले जातात.

संसदीय शासनव्यवस्थेत ज्या पक्षाला कायदेमंडळाच्या कनिष्ठ सभागृहात पूर्ण बहुमत प्राप्त होते, त्याचे सरकार स्थापन होते. जर विधिमंडळात कोणत्याच पक्षाला पूर्ण बहुमत मिळाले नसेल तर समान विचारसरणीचे काही पक्ष मिळून आपले बहुमत सिध्द करू शकतात आणि एखाद्या सामान्य कार्यक्रमाच्या आधारे सरकार चालवू शकतात. यालाच आघाडीचे किंवा संमिश्र सरकार असे म्हणतात.^२ याठिकाणी आणखी एक बाब लक्षात घेणे गरजेचे आहे, ती म्हणजे, आघाडी सरकारमध्ये जे घटकपक्ष सामिल होतात ते सरकार स्थापनेसाठी एकत्र आले असले तरी आपले वेगळेपण कायम ठेवत असतात. याचा अर्थ, आघाडी किंवा संमिश्र सरकार स्थापन करणाऱ्या राजकीय पक्षांचा विलय होत नसतो. कोणताही घटकपक्ष कधीही आपला पाठिंबा काढून घेऊन आघाडी सरकारमधून बाहेर पडू शकतो. कधी-कधी असेही होते, की एखादा राजकीय पक्ष मंत्रिमंडळात सहभागी न होता आघाडीच्या सरकारला पाठिंबा देतो

ऑग, या अभ्यासकाच्या मतानुसार, आघाडी सरकार हे अशा एका सहयोगी व्यवस्थेचे नाव आहे, की ज्यामध्ये सरकारची स्थापना किंवा मंत्रिमंडळाच्या निर्मितीसाठी विभिन्न राजकीय पक्षांचे सदस्य एकत्र येतात आघाडी सरकार हे काही तात्कालिक आणि विशिष्ट हेतूसाठी उदयाला आलेल्या राजकीय समुदायांची किंवा शक्तींची युती असते. सरकारची स्थापना करून ते टिकविण्यासाठी राजकीय पक्षांचा हा संयोग झालेला असतो ज्या राजकीय पक्षांच्या सहकार्याने असे आघाडी सरकार स्थापन झालेले असते, त्या पक्षांचे एका मूलभूत राजकीय कार्यक्रमावर एकमत झालेले असते.^३ या आघाडी सरकारमध्ये कमीत-कमी दोन राजकीय पक्ष सहभागी झालेले असतात. आघाडीमधील घटकपक्षांची संख्या ३, ५, ८, १० किंवा १५ देखिल असू शकते. परंतु किमान दोन पक्ष सरकारमध्ये भागीदार असल्यावरच त्यास आघाडी सरकार म्हणता येते.^४

163

PRINCIPAL
T.S.S.'s. Smt. V. U. Patil Arts &
Late Dr. B. S. Desale Science College
Sakri, Tal. Sakri, Dist. Dhule

भाजपची एकपक्षीय वर्चस्वाकडे वाटचाल : मित्रपक्षांकडे दुर्लक्ष

महाराष्ट्राच्या राजकारणात १९८९ पासून भाजप व शिवसेना यांची विचारधारेवर आधारित युती (आघाडी) आकाराला आली. २०१४ च्या विधानसभा निवडणुकीच्यावेळी ही युती तुटली आणि दोघे पक्ष स्वतंत्रपणे निवडणुका लढले. निवडणुकीनंतर पुनः दोन्ही पक्षांनी युतीचे (आघाडी) सरकार स्थापन केले व त्यांनी आपला पाच वर्षांचा कार्यकाल पूर्ण केला. २०१९ ची लोकसभा व विधानसभा निवडणूक भाजप व शिवसेना यांनी एकत्रितपणे लढविली व लोकसभा निवडणुकीत राष्ट्रीय लोकशाही आघाडीला प्रचंड बहुमत मिळाले. एकट्या भाजपला ३०३ जागा मिळाल्या. त्यामुळे नरेंद्र मोदी व भाजपचे पूर्ण वर्चस्व असलेल्या केंद्रातील रालोआ सरकारमध्ये इतर घटकपक्षांप्रमाणेच शिवसेनेलाही फारसे महत्त्व मिळाले नाही.

महाराष्ट्रातील सत्तानाट्य आणि राज्यपालाची भूमिका

२१ ऑक्टोबर २०१९ रोजी झालेली महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक भाजप व शिवसेना एकत्रित लढले. "२४ ऑक्टोबरला निकाल जाहीर झाले व कोणत्याही पक्षाला स्पष्ट बहुमत मिळाले नाही. भाजपला १०५ जागा मिळाल्या तर शिवसेनेला ५६ जागा मिळाल्या आणि राष्ट्रवादी काँग्रेसला ५४ व काँग्रेसला ४४ जागा मिळाल्या. अशा परिस्थितीत शिवसेनेने मुख्यमंत्रीपदाची मागणी केल्यामुळे शिवसेना-भाजप युती तुटली" व राज्यपालांनी निकाल जाहीर झाल्यानंतर जवळजवळ १५ दिवसांनी सर्वात मोठा पक्ष असलेल्या भाजपला सरकार स्थापनेसाठी ७२ तासांची मुदत दिली. त्यानंतर शिवसेना व राष्ट्रवादी काँग्रेसला २४ तासांची मुदत दिली, परंतु दिलेल्या वेळेत कोणताच पक्ष आपल्याकडे आवश्यक बहुमताचा पाठिंबा असल्याचे पत्र राज्यपालाला देऊ न शकल्यामुळे राज्यपालांनी महाराष्ट्रात राष्ट्रपती राजवट लागू करण्याची केंद्र शासनाकडे शिफारस केली. दरम्यानच्या काळात शिवसेना व भाजप यांच्यातील वाक्युद्ध वाढतच गेले. यामध्ये शिवसेना नेते संजय राऊत यांनी सेनेची बाजू भक्कमपणे पुढे रेटली. परंतु भाजप काही शिवसेनेला अडीच वर्षांसाठी मुख्यमंत्रीपद देण्यास तयार न झाल्यामुळे शिवसेनेने आपले सर्व पर्याय खुले असल्याचे सांगत काँग्रेस राष्ट्रवादी काँग्रेस यांच्या सोबतीने महाविकास आघाडीचे शासन स्थापन करण्याचे संकेत दिले. त्यादृष्टीने तिन्ही पक्षांची बोलणी सुरु होऊन वाटाघाटी झाल्या आणि मुख्यमंत्री पदासाठी शिवसेना पक्षप्रमुख उद्धव ठाकरे यांच्या नावावर सहमती झाली "२२ नोव्हेंबर २०१९ रोजी झालेल्या पत्रकार परिषदेत तिन्ही पक्षांनी २३ तारखेला राज्यपालांकडे सरकार स्थापनेचा दावा करणार असल्याची घोषणा केली. इकडे सत्तास्थापनेच्या वाटाघाटी पूर्ण होत नाही तोवरच देवेंद्र फडणवीस ह्यांनी २२ तारखेच्या रात्री ९:३० वाजता दिल्लीला आपण सरकार स्थापन करणार असल्याचा निर्णय कळवला व रात्री ११:३० वाजता राज्यपालांनी राष्ट्रपती राजवट उठवण्याची शिफारस केली आणि पंतप्रधानांनी मंत्रिमंडळाची बैठक न घेता (Union Government's Transaction of Business Rules मधील) नियम १२ चा फायदा घेत राष्ट्रपतींना महाराष्ट्रातील राष्ट्रपती राजवट उठविण्याचे निर्देश दिले. २३ नोव्हेंबरच्या पहाटे ५:४५ वाजता महाराष्ट्रातील राष्ट्रपती राजवट उठविण्यात येऊन सकाळी ७:४५ वाजता देवेंद्र फडणवीस व अजित पवार ह्यांनी अनुक्रमे महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री व उपमुख्यमंत्री म्हणून शपथग्रहण केली अजित पवार ह्यांनी राष्ट्रवादी काँग्रेसच्या ५४ आमदारांच्या सहा्यांचा कागद राज्यपालांना सदर केला अर्थात पुढे शरद पवार यांनी अजित पवार ह्यांनी हे पत्र पक्षाच्या निर्णयाविरुद्ध दिले असल्याचा खुलासा केला." अर्थातच पुढील तीन-चार दिवसातच फडणवीस यांना राजीनामा द्यावा लागला. मात्र या सत्तानाट्यामुळे भाजप व राज्यपालांच्या भूमिकेवर सर्वस्तरातून टीका झाली, तर अनेकांना शिवसेनेची भूमिका देखील आवडली नव्हती.

महाराष्ट्रातील महाविकासआघाडी शासन : शिवसेनेचे मध्यवर्ती स्थान

महाराष्ट्रातील सत्तानाट्य प्रकरण सर्वोच्च न्यायालयापर्यंत गेल्यानंतर अखेरीस उद्धव ठाकरे यांच्या नेतृत्वात महाराष्ट्रात शिवसेना, काँग्रेस, राष्ट्रवादी काँग्रेस या तीन पक्षांनी किमान समान कार्यक्रमाच्या आधारावर महाविकास आघाडीचे शासन स्थापन झाले. शिवसेना पक्षप्रमुख "श्री. उद्धव बाळासाहेब ठाकरे यांनी २८ नोव्हेंबर २०१९ रोजी सायंकाळी साडेसहा वाजता शिवाजी पार्क येथील शिवतीर्थावर महाराष्ट्राचे २९ वे मुख्यमंत्री म्हणून प्रचंड संख्येने जमलेल्या जनसमुदायासमोर शपथ घेतली आणि महाराष्ट्रात नव्या पर्वाचा प्रारंभ झाला." याच कार्यक्रमात एकनाथ शिंदे, सुभाष देसाई, जयंत पाटील, छगन भुजबळ, बाळासाहेब थोरात आणि नितीन राऊत यांनी मंत्रीपदाची शपथ घेतली. शपथविधीच्या या सोहळ्यालाराज्य आणि देशपातळीवरचे दिग्गज नेते उपस्थित होते. त्यामध्ये राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षाचे अध्यक्ष शरद पवार, काँग्रेसचे ज्येष्ठ नेते अहमद पटेल, कपिल सिब्बल, मल्लिकार्जुन खरगे, अभिषेक मनु सिंघवी, मध्य प्रदेशचे मुख्यमंत्री कमलनाथ, राष्ट्रवादीचे नेते प्रफुल्ल पटेल, मनसेचे अध्यक्ष राज ठाकरे, द्रमुक नेते एम. स्टॅलिन, टी.आर.बालू, माजी मुख्यमंत्री देवेंद्र फडणवीस, भाजपचे प्रदेशाध्यक्ष चंद्रकांत पाटील व उद्योगपती मुकेश अंबानी आदी मान्यवर उपस्थित होते.

या नव्या आघाडीच्या राजकारणावर अनेकांनी टीका केली, परंतु ज्येष्ठ राजकीय विश्लेषक सुहास पळशीकर यांनी म्हटले की "विभिन्न विचारांच्या पक्षांनी एकत्र येऊन मर्यादित उद्दिष्ट ठेऊन सरकार चालवणे हे काही आक्रीत नाही आणि प.बंगाल, केरळपासून याचा अनुभव आलेला आहे. तसेच अटलबिहारी वाजपेयी यांच्या काळात राष्ट्रीय लोकशाही आघाडी चालवतांना शिवसेना वगळली तर इतर कोणत्याही घटकपक्षाचा भाजपच्या काही मुलभूत कार्यक्रमांना पाठिंबा नव्हता, तरीही ती आघाडी झाली, चालली आणि टिकली. थोडक्यात, राजकीय सोय म्हणून आणि राजकीय परिपक्वता म्हणूनही अशा मर्यादित सहमतीच्या आघाड्या झालेल्या आपण पाहिलेले आहे." मुळात हा कोणत्याही राजकीय पक्षांच्या युतीत नैसर्गिक असते, ती फक्त सत्ताकांक्षा ! फक्त तीच कोणत्याही दोन पक्षांना बांधून

ठेऊ शकते. सत्ता मिळविण्यासाठी किंवा सत्तेला विरोध करण्यासाठी युती होत राहतात. त्या युतीला लोकांनी समर्थन दिले, तर ती युती टिकते नाहीतर कोलमडते." या प्रक्रियेला कोणताच पक्ष व आघाडी अपवाद नाही.

निष्कर्ष

२०१९ च्या महाराष्ट्र विधानसभा निवडणुकीत कोणत्याही एका पक्षाला स्पष्ट बहुमत मिळाले नसले तरी शिवसेना-भाजप युतीला स्पष्ट जनादेश मिळाला. मात्र निवडणूक निकालामुळे निर्माण झालेल्या परिस्थितीचा शिवसेनेने फायदा घेण्याचे ठरवून अर्धीच वर्षे मुख्यमंत्रीपदाची मागणी भाजपकडे केली. भाजपने त्यास नकार देताच शिवसेनेने मुख्यमंत्री शिवसेनेचाच ही भूमिका घेवून भाजप या राष्ट्रीय पक्षाला वेठीस धरले आणि राष्ट्रवादी काँग्रेस व काँग्रेस या राज्यातील प्रमुख विरोधी पक्षांबरोबर सत्तास्थापनेसाठी बोलणी सुरु केली. त्याचवेळी भाजपने सेनेला शह देऊन सत्तास्थापनेचा प्रयत्न केला, मात्र तो फारसा यशस्वी झाला नाही. अखेरीस महाराष्ट्रातील या चौरंगी सत्तास्पर्धेत शिवसेना हा प्रादेशिक पक्ष आपले वर्चस्ववादी राजकारण पुढे रेटण्यात सफल ठरला. आरंभीपासून भाजपप्रणित रालोआ'चा घटकपक्ष राहिलेल्या शिवसेनेने रालोआ'मधून बाहेर पडून भाजप'ला दिलेल्या धक्क्यामुळे पुढे जेडीयू व अकाली दल या भाजपच्या मित्रपक्षांनी देखील आपल्या मागण्यांसाठी दबावतंत्राचा वापर सुरु केल्याचे दिसते २०१९ च्या महाराष्ट्र विधानसभा निवडणूक निकालानंतर शिवसेनेने प्रभावी भूमिका बजावून प्रादेशिक राजकारणातील आपले वर्चस्व अधोरेखित केल्याचे दिसते.

संदर्भ सूची:

१. फडिया बी.एल., १९८४, 'स्टेट पॉलिटिक्स इन इंडिया' रेडिएन्ट पब्लिशर्स, न्यू दिल्ली, पृ.४०१
२. गाबा ओम प्रकाश, २००४, 'तुलनात्मक राजनीति की रूपरेखा', मयू पेपरबैक्स, नौएडा, पृ.१२७
३. सुभाष काश्यप व विश्वप्रकाश गुप्त, २०११, 'राजनीति कोष', हिंदी माध्यम कार्यान्वय निदेशालय, दिल्ली विश्वविद्यालय, दिल्ली, पृ.५७
४. फडिया बी.एल., २०१३, 'भारतीय प्रशासन', साहित्य भवन पब्लिकेशन्स, आगरा, पृ.९३७
५. परिवर्तनाचा वाटसरू, १ ते १५ डिसेंबर २०१९, पृ.५
६. किता, पृ.५
७. लोकराज्य, नोव्हेंबर-डिसेंबर २०१९, पृ.५
८. किता, पृ.८
९. महाराष्ट्र टाइम्स, दि.२९ नोव्हेंबर २०१९, पृ.३
१०. चित्रलेखा, २ डिसेंबर २०१९, पृ.१८
११. किता, पृ.१९

PRINCIPAL
T.S.S.'s Smt.V.U.Patil Arts &
Late Dr.B.S.Desale Science College
Sakri, Tal Sakri, Dist.Dhule